
РОЗДІЛ II. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.731.4

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.03.5>

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ВІЙСЬКОВИХ КАПЕЛАНІВ В УКРАЇНІ

Каплій О.В.,

кандидат юридичних наук, доцент (б.в.з.) кафедри конституційного та адміністративного права і процесу

Чорноморського національного університету імені Петра Могили

ORCID ID: 0000-0002-3737-4781

Каплій О.В. Конституційно-правовий статус військових капеланів в Україні.

Реалії сучасної України обумовлені запереченням і переоцінкою цінностей, що дісталися в спадок від радянського минулого, пошуком нових демократичних способів збереження і трансляції культурного досвіду, пов'язаних з занепадом попередніх і одночасним виникненням інших, нових європейських соціокультурних структур. Соціокультурна діяльність соціальних суб'єктів щодо створення цієї нової системи культурних цінностей відбувається на тлі складних і суперечливих зовнішньо- і внутріполітичних процесів в умовах широкомасштабної війни в результаті військової агресії російської федерації 24 лютого 2022 р., і як наслідок докорінних змін державно-церковних відносин.

Актуальність теми зумовлена тим, що одним із ключових питань військово-релігійних відносин в Україні є введення в Збройних Силах України (далі – ЗСУ) інституту військового духовенства. Зважаючи на високий рівень релігійності населення в Україні загалом і зокрема в ЗСУ, актуалізується необхідність наявності військових священників в армії для забезпечення задоволення релігійних потреб військовослужбовців. Для досягнення вказаної мети в статті досліджено понятійно-категорійний апарат та з'ясувано поняття свободи світогляду та віросповідання, визначено функціональні обов'язки військового капеланства в Україні та охарактеризовано стан формування нормативної бази щодо діяльності військових капеланів в умовах воєнного стану та розроблено пропозиції щодо її удосконалення.

Визначено, при побудові своєї капеланської служби, Україна використовувала не тільки зарубіжний досвід, а в першу чергу врахувала духовні традиції, а також досвід, отриманий під час бойових дій на сході держави. У 2016 році у капеланів вперше з'явився офіційний статус – працівник

ЗСУ. Капелани були в статусі цивільних осіб, але тісно інтегрованими у військове середовище. Тепер закон змінює концепцію. Він наближає Україну до міжнародних стандартів. Відтепер військовий капелан стане військовослужбовцем, що є надзвичайно важливим кроком.

Встановлено, для того щоб вищезазначений Закон ефективно було реалізовано потрібно ще прийняти відповідні підзаконні нормативно-правові акти та забезпечити певні грошові кошти та матеріально-технічні ресурси. На наш погляд необхідно: 1) збільшити граничну чисельність Служби військового капеланства до 0.2% граничної чисельності кожного силового відомства; 2) узаконити норму, що забороняла бути капеланом священнику релігійної організації, яка у своїй назві вказала на приналежність до держави-агресора (Московський патріархат); 3) додатково роз'яснити та законодавчо врегулювати норму щодо конфіденційного характеру інформації, яка стала відома капеланові внаслідок виконання ним своїх обов'язків; 4) деталізувати в Законі України «Про Службу військових капеланів» нормативні визначення на рівні підзаконних актів, щоб узгодити з положеннями ст. 35 Конституції України.

Ключові слова: свобода світогляду та віросповідання, військово-релігійні відносини, Служба військового капеланства, духовно-релігійні потреби, військово-капеланська діяльність, воєнний стан, богослужіння, релігійні обряди.

Kaplii O.V. Constitutional and legal status of military chaplains in Ukraine.

The realities of modern Ukraine are conditioned by the denial and reassessment of values inherited from the Soviet past, the search for new democratic ways of preserving and transmitting cultural experience, associated with the decline of previous ones and the simultaneous emergence of other, new European socio-cultural structures. The socio-cultur-

al activity of social subjects regarding the creation of this new system of cultural values takes place against the background of complex and contradictory foreign and domestic political processes in the conditions of a large-scale war as a result of the military aggression of the Russian Federation on February 24, 2022, and as a result of fundamental changes in state-church relations.

The topicality of the topic is due to the fact that one of the key issues of military-religious relations in Ukraine is the introduction of the institute of military clergy in the Armed Forces of Ukraine (hereinafter – the Armed Forces). Considering the high level of religiosity of the population in Ukraine in general and in the Armed Forces in particular, the need to have military chaplains in the army to ensure the satisfaction of the religious needs of servicemen is becoming urgent.

In order to achieve the specified goal, the article: researched the conceptual and categorical apparatus and clarified the concept of freedom of worldview and religion, the functional duties of the military chaplaincy in Ukraine are defined, the state of formation of the regulatory framework regarding the activities of military chaplains in the conditions of martial law was characterized and proposals for its improvement were developed.

It was determined that when building its chaplain service, Ukraine used not only foreign experience, but primarily took into account spiritual traditions, as well as experience gained during hostilities in the east of the country. In 2016, for the first time chaplains had the official status of an employee of the Armed Forces. Chaplains were in the status of civilians, but closely integrated into the military environment. Now the law changes the concept. It brings Ukraine closer to international standards. From now on, the military chaplain will become a soldier, which is an extremely important step.

It was established that in order for the above-mentioned Law to be effectively implemented, it is necessary to adopt the relevant subordinate legal acts and provide certain funds and material and technical resources. In our opinion, it is necessary to: 1) increase the maximum number of the Military Chaplaincy Service to 0.2% of the maximum number of each law enforcement agency; 2) legitimize the rule that forbade a priest of a religious organization whose name indicated affiliation to the aggressor state (Moscow Patriarchate) to be a chaplain; 3) to further clarify and legally regulate the norm regarding the confidential nature of information that became known to the chaplain as a result of his performance of his duties; 4) to detail in the Law of Ukraine "On the Service of Military Chaplains" normative definitions at the level of by-laws in order to harmonize with the provisions of Art. 35 of the Constitution of Ukraine.

Key words: freedom of worldview and religion, military-religious relations, military chaplain-

cy service, spiritual and religious needs, military chaplaincy activity, martial law, worship, religious rites.

Постановка проблеми. Одним із ключових питань військово-релігійних відносин в Україні є введення в ЗСУ, Національній Гвардії та інших утворених відповідно до законів України військових формувань інституту військового духовенства. Незважаючи на те що Україна є світською державою, роль священників у військовому середовищі важко переоцінити. По-перше, переважна кількість військовослужбовців ЗСУ є віруючими людьми й відносяться до тієї чи іншої релігійної конфесії. Про це свідчать численні соціологічні дослідження. Наприклад, у травні – червні 2019 року науково-дослідним відділом прикладних соціологічних досліджень Науково-дослідного центру гуманітарних проблем ЗСУ проведено комплексне дослідження стану задоволення релігійних потреб військовослужбовців військової служби за контрактом. Усього методом анкетування опитано 1177 осіб. Релігійність серед військовослужбовців, за їхньою самооцінкою, є досить поширеною: понад 78%, відповідаючи на питання «Незалежно від того, відвідуєте Ви церкву чи ні, ким Ви себе вважаєте?», указали, що вони віруючі. Такими, що вагаються між вірою та невір'ям, визнали себе 9%. До невірючих себе віднесли 4% респондентів, стільки ж вважають себе атеїстами. Решта опитаних (5%) не зуміли визначитися щодо відповідного питання [5, с. 97].

Така ситуація є доволі стабільною та показовою для українського суспільства загалом. Зважаючи на високий рівень релігійності населення в Україні загалом і зокрема в ЗСУ, актуалізується необхідність наявності військових священників в армії для забезпечення задоволення релігійних потреб військовослужбовців.

Стан опрацювання цієї проблематики знаходить певне відображення у працях таких українських правознавців: Л. Владиченко, Т. Короткий, В. Маєвський, С. Скуріхін, й інших, але всі вони лише поверхнево і фрагментарно розглядали питання здійснення душпастирської опіки військовослужбовців в Україні.

Водночас прослідковується явна наукова недоопрацьованість цього кола питань в українській юридичній науці, що відзначається дуже малою кількістю видань, присвячених правовій природі та правовому статусу військових капеланів – і це в умовах високого науково-теоретичного і прикладного інтересу до цієї теми. Дослідження цього питання є особливо актуальним, в зв'язку з тим що 30 листопада 2021 р. було прийнято Закон України «Про Службу військового капеланства». Також, у зв'язку із початком широкомасштабної війни російської федерації 15 березня 2022 р. було прийнято Закон України Про внесення змін до розділу IV «Прикінцеві положення» Закону

України «Про Службу військового капеланства» яким прискорено дату набрання чинності Закону, а саме 19 березня 2022 р.

Метою статті є висвітлення проблеми формування правового статусу військового капелана на сучасному етапі розвитку законодавства України, зокрема в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Характерною особливістю сучасної релігійної ситуації в Україні є процеси поширення впливу релігії в ЗСУ. В умовах особистісної, психологічної і соціальної кризи, спричиненої збройним конфліктом, коли існують сумніви у можливості «навчити людей, як стати людьми і залишатися людьми навіть коли вони є комбатантами» [16, с. 533], духовність часто виходить на передній план, а військові капелани стають важливими авторитетами щодо моральних цінностей в армійському середовищі. Авторитетами іншими, ніж військові командири [6].

Право на свободу світогляду та віросповідання в конституційному законодавстві України та зарубіжних країн належить до основоположних природних прав людини, оскільки воно виступає необхідною складовою свободи особистого самовизначення. Крім того, релігійна свобода була і є однією з основ обґрунтування плюралізму суспільного й державного життя як однієї з основних ознак демократичної держави. У ст. 35 Конституції України закріплюється, що кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає в себе свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність [4].

Реалізація права на свободу віросповідання в Україні регулюється Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 р., в якому визначається зміст права на свободу совісті та віросповідання та принципи його реалізації, визначаються види та правовий статус релігійних організацій, закріплюються засади їх взаємовідносин з державою. Одним із найважливіших аспектів правового регулювання релігійних відносин, механізму реалізації права на свободу віросповідання в Україні є чітке юридичне визначення засад взаємовідносин держави та церкви [12].

На думку Д.О. Вовка, у вітчизняному конституційному законодавстві встановлюються наступні принципи взаємовідносин держави та релігійних об'єднань: 1) церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави; 2) жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова. Всі релігії, віросповідання та релігійні організації є рівними перед законом. Встановлення будь-яких переваг або обмежень однієї релігії, віросповідання чи релігійної організації щодо інших не допускається; 3) заборона неконституційного обмежен-

ня реалізації права на свободу віросповідання, а тільки на підставі закону лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей [2, с. 90].

Разом із тим, таке відокремлення не виключає взаємозв'язків між релігійними об'єднаннями та державами. Адже як інститути громадянського суспільства вони мають право здійснювати громадський контроль щодо дотримання права людини на свободу світогляду та віросповідання, разом з представниками органів публічної влади організовувати та проводити спільні заходи в соціально-гуманітарній сферах. Крім того, у вітчизняному законодавстві визнається особливий статус християнства як найбільш розповсюдженої конфесії в Україні, що, наприклад, виявляється у визнанні вихідними днями Різдва Христового, Великодня, Трійці (ст. 73 Кодексу законів про працю України).

Відповідно до конституційного принципу відділення церкви від держави – держава надає право громадянам і релігійним об'єднанням громадян самим створювати подібні умови для релігійної діяльності. Забезпечене юридичним обов'язком держави і закріплене нормами Основного Закону України, право військовослужбовців на свободу віросповідання надає можливість їм здійснювати певні дії з метою задоволення релігійних потреб і інтересів, а також можливість виражати атеїстичні переконання або нейтрально ставитися до релігії [2, с. 90].

Погоджуємось з думкою Д.О. Вовка, що право на свободу віросповідання військовослужбовців не підлягає обмеженню. Проте, в умовах діяльності військових формувань небезпека такого обмеження насправді виникає. Викликано таке обмеження, перш за все, необхідністю виконання конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни. Зокрема, ст. 65 Конституції України встановлює, що захист Батьківщини є обов'язком громадян України, на яких у зв'язку з цим покладається зобов'язання нести військову службу згідно з чинним законодавством. Виконання цього обов'язку пов'язане з суттєвими обмеженнями в пересуванні й місцем проживання, включаючи обмеження в можливостях щодо реалізації своїх віросповідних прав (відвідування місць богослужіння, виходу за територію військових частин і гарнізонів для спілкування зі священнослужителями тощо) [2, с. 99].

В зв'язку з вищезазначеним, важливим є створення інституту військового капеланства в Україні. Для України практика співпраці держави з церквою у військових формувань не нова. Як зазначає Л. Владиченко, впродовж майже всієї історії, за винятком часів панування радянської влади, військова служба поєднувалася із духовною опікою військовиків [1].

Історія запровадження цього інституту за часів незалежності України пов'язана з створення ЗСУ. Поштовхом до активізації військово-релігійних відносин став початок військової агресії Росії в Україні у 2014 році, коли лише за перший рік активних бойових дій через офіційні дозволи Міноборони на передову приїхало 350 капеланів, з них активними та постійними служителями у зоні АТО/ООС стали 150 духовних служителів. Відтоді особливо актуальним стало впровадження в ЗСУ служби військового духовенства (капеланської служби), впроваджені Міноборони в 2016 році. До повномасштабної війни у 2022 році українське оборонне відомство досліджувало функціонування цього інституту в інших країнах, щоб перейняти найкращі практики. Втім, війна прискорила події.

Військові капелани сьогодні є у більшості армій світу. Діяльність капеланів регламентується як внутрішнім законодавством відповідної держави, так і міжнародними договорами. Так військові капелани є спеціальним суб'єктом у міжнародному гуманітарному праві. Згідно з Женевськими конвенціями від 12 серпня 1949 року (I, II, III ЖК) і Додатковим протоколом від 8 червня 1977 року, на військових капеланів (духовний персонал) поширюються повага і захист за будь-яких обставин (ст. 24 ЖК I, Норма 27 Звичаєвого міжнародного гуманітарного права). Вони наділені правом виконувати спеціальні функції в період збройного конфлікту (ст. 28 ЖК I).

Отже, військові капелани можуть бути носіями фундаментальних принципів міжнародного гуманітарного права (далі – МГП) за допомогою релігійних постулатів і норм у військовій спільноті. Вони так само можуть підвищувати рівень знань про МГП у комбатантів шляхом встановлення аналогій і взаємозв'язків між принципами і нормами МГП та релігійними заповідями, сприяючи його дотриманню й створенню атмосфери нетерпимості до його порушення [6].

Але, незважаючи на наявність норм міжнародних договорів, які мають універсальний характер, в кожній правовій системі світу питання щодо впровадження інституту військового духовенства (капеланів) в ЗСУ, його діяльності та правового регулювання, мають певні особливості.

Проаналізувавши дані наукової літератури стосовно здійснення духовно-пастирської опіки на теренах України, пропонуємо наступну періодизацію щодо формування інституту військових капеланів в Україні:

I період козацька доба;

II період початок ХХ століття, період визвольних змагань українського народу;

III період пропонуємо поділити на три етапи. перший 1991 рік – до 2014 року,

другий етап пов'язаний з початком проведення АТО/ООС на Сході України – 30 листопада 2021 р.;

третій етап початок широкомасштабної війни з 24 лютого 2022 р. і до нині.

Отже, відродження та становлення служби військового капеланства розпочалося вже в незалежній Україні. Найпершим документом, яким було запроваджено спеціальні заходи, спрямовані на реалізацію релігійних потреб військовослужбовців стала Директива Міністерства оборони України «Про впорядкування питань задоволення релігійних потреб військовослужбовців Збройних Сил України» № Д-25 від 21.04.2006 року. Прийняттям цього документу було покладено початок системної діяльності у сфері співпраці українських релігійних та військових інституцій. Наступні кроки у створенні даного інституту в нашій державі пов'язані з початком проведення АТО/ООС на Сході України та широкомасштабної інформаційної війни в яку втягнуто населення країни. У цих умовах стало зрозуміло, що важливим елементом підтримання боєздатності військ і передумовою успішного виконання бойових завдань є формування та підтримання належного морально-психологічного стану та високого морального духу військових формувань України [15].

У зв'язку з цим Кабінет Міністрів України видав Розпорядження "Про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах, Національній гвардії та Державній прикордонній службі" [13]. Наступним етапом у створенні інституту капеланства стало підписання Міністром оборони України Наказу «Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України» [8]. Отже, інститут військового капеланства в Україні як такий існує з грудня 2016 року, формальною точкою відліку для його розвитку було відповідне положення, затверджене наказом Міністерства оборони. Але увесь цей час про посаду військового священика (капелана) йшлося як про цивільну в ЗСУ, Національній гвардії, Державній прикордонній службі та інших військових формуваннях [7].

Для закріплення в законодавстві поняття військового капеланства, створення відповідної служби, визначення статусу військових капеланів та надання їм гарантій соціального захисту 30 листопада 2021 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про Службу військового капеланства». Згідно Закону, військовий капелан – особа, яка в установленому цим Законом порядку отримала мандат на право здійснення капеланської діяльності, уклала контракт про проходження військової служби на посадах осіб офіцерського складу та здійснює капеланську діяльність у військових формуваннях [14].

Але, у зв'язку із початком широкомасштабної війни російської федерації виникла термінова необхідність у набранні чинності Законом України

«Про Службу військового капеланства» задля невідкладного закріплення в законодавстві поняття військового капеланства, а саме з 19 березня 2022 року [9].

За словами Головнокомандувача Збройних Сил України генерал-лейтенанта Валерія Залужного: «Нарешті визначено статус військових капеланів як військовослужбовців із відповідним рівнем їхнього соціального забезпечення та ступенем відповідальності за задоволення духовно-релігійних потреб військовослужбовців, працівників ЗСУ та членів сімей» [7].

Повністю погоджуємось з словами капелана Андрія Зелінського: «Статус військовослужбовця дозволяє капелану бути поруч і дуже близько з тими, кому він служить. Статус цивільного не дозволяє капелану перебувати на передовій. До того ж якщо капелан отримує поранення на лінії зіткнення, військова система не пропонує йому надання військової медичної допомоги. Це не передбачено жодним нормативним актом. Наразі закон це змінює. Тому він такий важливий» [3].

Отже, Законом передбачено: повноцінний статус військовослужбовця; турботу про родини військовослужбовців: живих і полеглих; статус повноцінного офіцера ЗСУ; соціальний захист на рівні з військовослужбовцями. Для реалізації положень Закону, вже прийнято ряд підзаконних нормативно-правових актів. Так, наказом Міністерства оборони № 103 від 6.04.2022 року, що набув чинності 22 квітня, введено нову офіцерську спеціальність за напрямком «Військова капеланська діяльність» (392000) [11]. Військово-облікову спеціальність 392000 «Військова капеланська діяльність» також включено до Переліку ВОС, за якими може бути присвоєно первинне військове звання молодшого лейтенанта запасу. Щодо сержантів та солдатів, то наказом Міноборони № 107 12.04.2022 року, який набув чинності 26 квітня, введено нову спеціальність 916 «Військової капеланської діяльності» [10]. Цим же наказом у війську передбачена штатна посада помічник військового капелана (шпк – старший солдат) за ВОС 916.

Тому, прийняття Закону України «Про Службу військового капеланства» та введення його в дію в умовах воєнного стану, сприятиме забезпеченню конституційних права на свободу віросповідання та задоволення релігійних потреб військовослужбовців ЗСУ, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, в тому числі військовослужбовців, які беруть безпосередню участь в бойових діях.

Надзвичайно важливими є напрямки діяльності воєнних капеланів під час воєнного стану, зокрема, соціально-добродійна діяльність, ре-

лігійно-просвітницька діяльність, задоволення духовно-релігійних потреб та консультування військового командування з релігійних питань. Щоденно вони зміцнюють моральний дух військовослужбовців, підтримують віру, вселяють спокій мирному населенню. Тобто кожен священнослужитель є або капеланом, а таких капеланів сотні, які служать в армії, або підтримують наших українських військовослужбовців у цей непростий час. А хто має можливість, бере зброю в руки. На теперішній час, священники збирають допомогу, приймають біженців, дітей, евакуюють потребуючих. Це стосується капеланів будь-якої конфесії.

Як стверджує військовий капелан Андрій Зелінський: «...Священнослужителі опікуються душею у військовому однострої. Вони допомагають воїну залишитися людиною та виконати свою благородну місію – захистити свою рідну землю. Це завжди було на волонтерських засадах [3]. До слова, 30 серпня, заступниця Міністра оборони Ганна Маляр повідомила, що найближчим часом почне функціонувати капеланська служба ЗСУ. Україна унікальна не лише волелюбством нашого народу, а й безконфліктною мультиконфесійністю. Власне, капеланське братерство це теж доводить».

Отже, держава, суспільство, капелани – партнери у зміцненні національної єдності та захисту України.

Висновки. При побудові своєї капеланської служби, Україна використовувала не тільки зарубіжний досвід, а в першу чергу врахувала духовні традиції, а також досвід, отриманий під час бойових дій на сході держави. У 2016 році у капеланів вперше з'явився офіційний статус – працівник ЗСУ. Капелани були в статусі цивільних осіб, але тісно інтегрованими у військове середовище. Тепер закон змінює концепцію. Він наближає Україну до міжнародних стандартів. Відтепер військовий капелан стане військовослужбовцем, що є надзвичайно важливим кроком.

Отже, на нашу думку, для того щоб вищезначений Закон ефективно було реалізовано потрібно ще прийняти відповідні підзаконні нормативно-правові акти та забезпечити певні грошові кошти та матеріально-технічні ресурси. На наш погляд необхідно: 1) збільшити граничну чисельність Служби військового капеланства до 0.2% граничної чисельності кожного силового відомства; 2) узаконити норму, що забороняла бути капеланом священнику релігійної організації, яка у своїй назві вказала на приналежність до держави-агресора (Московський патріархат); 3) додатково роз'яснити та законодавчо врегулювати норму щодо конфіденційного характеру інформації, яка стала відома капеланові внаслідок виконання ним своїх обов'язків; 4) деталізувати в Законі України «Про Службу військових капела-

нів» нормативні визначення на рівні підзаконних актів, щоб узгодити з положеннями ст. 35 Конституції України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Владиченко Л. Досвід впровадження військового капеланства у Збройні Сили України. URL: https://risu.ua/dosvid-vprovadzhennyaviyskovogo-kapelanstva-u-zbroyni-sili-ukrajini_n81624.
2. Вовк Д.О. Право і релігія: загальнотеоретичні проблеми співвідношення: монографія. Х.: Право, 2009. 186 с.
3. Зелінський А. Статус військовослужбовця дозволяє капелану бути поруч із тими, кому він служить. URL: <https://hromadske.radio/podcasts/viyna-informatsiynyy-marafon/status-viys-kovosluzhbovtisia-dozvoliaie-kapelanu-buty-poruch-iz-tymy-komu-vin-sluzhyt-zelinskyu>.
4. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
5. Конфесійна структура населення України і створення православної церкви України: травень 2019 р. URL: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=862&page=1&t=9>.
6. Короткий Т., Маєвський В. Об'єднатися заради гуманності: досвід викладання міжнародного гуманітарного права військовим капеланам URL: <https://blogs.icrc.org/religion-humanitarianprinciples/wp-content/uploads/sites/114/2021/07/United-in-the-Name-of-Humanity-Ukrainian.pdf>.
7. Назарчук І. Продовжується ознайомлення військових капеланів із міжнародним гуманітарним правом URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodne-pravo-investiciyi/prodovzhuetsya-oznayomlennya-viyskovih-kapelaniv-iz-mizhnarodnim-gumanitarnim-pravom.html>.
8. Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України: затверджено Наказом Міністерства оборони України від 14.12.2016 р. № 685. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0010-17#Text>.
9. Про внесення зміни до розділу IV «Прикінцеві положення» Закону України «Про Службу військового капеланства» щодо дати набрання чинності: Закон України від 15.03.2022 р. № 2131-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2131-%D0%86%D0%A5#Text>.
10. Про затвердження змін до переліків військово-облікових спеціальностей і штатних посад рядового, сержантського і старшинського складу і тарифних переліків посад вищезначених військовослужбовців: наказ Міністерства оборони України від 12.04.2022 р. № 107. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0420-22#Text>.
11. Про затвердження змін до Переліку військово-облікових спеціальностей осіб офіцерського складу та Переліку військово-облікових спеціальностей, за якими може бути присвоєно первинне військове звання молодшого лейтенанта запасу: наказ Міністерства оборони України від 06.04.2022 р. № 103. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0400-22#Text>.
12. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23.04.1991 р. № 987-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>.
13. Про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах, Національній гвардії та Державній прикордонній службі: розпорядження КМУ від 2 липня 2014 р. № 677-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/247489978>.
14. Про Службу військового капеланства: Закон України від 30.11.2021. № 1915-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20#Text>.
15. Рабінович П. М. Коментар ст. 35 Конституції України // Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В.Я. Тацій, О.В. Петришин, Ю.Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2011. 1128 с.
16. Eric David. Principes de droit des conflits armes. Bruxelles, Bruylant, 1994, р. 533; Жан-Люк Шопар. Распространение знаний о нормах гуманитарного права и сотрудничество с национальными обществами Красного Креста и Красного Полумесяца в сфере предотвращения конфликтов. IRRС No. 306 июнь 1995. <https://international-review.icrc.org/ru/articles/dissemination-humanitarian-rules-and-cooperationnational-red-cross-and-red-crescent>.